

ПЛАГИАТСТВОТО КАТО ИНТЕЛЕКТУАЛЕН ГРАБЕЖ

Доц. д.филос.н. Ерика Лазарова

Институт за изследване на обществата и знанието – БАН
e-mail: erikalazarova@mail.bg

THE PLAGIARISM AS INTELLECTUAL ROBBERY

Erika Lazarova

Summary

The plagiarism is a special kind of robbery, an intellectual theft, which is worse than the ordinary one, because it is a spiritual appropriation of mind, work and life-mission. Because pseudo-scientists are not interested in new theories and hypothesizes. They want only to profit from the work and inspiration of gifted people and their achievements. The paper makes accents to topics like correct citation, imitation of foreign models, spiritual inpotention.

Key words: plagiarism, intellectual robbery, scientist, pseudo-scientist, plagio-mania, ambition, mission, pretensions.

Ако използвам езика на иронията, плагиаторът е човек, който е върл почитател на чуждите текстове и понеже страда, че не той е измислил дадена теза, просто я „осиновява“. Това интелектуално грабителство е било подложено на критика още от древността, но вековете не са стигнали, за да може плагиатството да бъде заклеймено като душепогубващ грях. Въпреки че да ограбят труда ти като *духовно ограбване*, е по-тежка кражба от кражбата на имуществото.

И е в крещящо противоречие с исторически формираните функции на науката, залагащи върху *ролята на етоса* в научната дейност и в процеса на практическото приложение на нейните резултати. Те се базират върху етичския прочит на вечните нравствени ценности *истина, прогрес и отговорност*. През Просвещението и т. нар. „епоха на прогреса“, известна и като епоха на индустриалните революции, на предно място излизат истината и напредъкът

като двигатели на общественото развитие. В съвременната епоха, според Я. Поточник, европейски комисар по въпросите на науката и научните изследвания за периода 2004 – 2009 г., „с формиране на т. нар. *общество на знанието* първостепенно значение придобива съзнанието за нравствена отговорност пред човечеството и културата“ (Поточник 2005).

И затова е правилно да се говори за времето, в което живеем, като за *епоха на отговорността*. Вече не може да се приеме тезата за етическа неутралност на научното познание, като същото важи с пълна сила и за процеса на създаването му, „понеже е безвъзвратно отминало времето на интелектуалците, затворени в своята кула от слонова кост“ (Иванчева: 2014: 2 – 4).

Социумът не само е силно ангажиран с проблемите на научното производство и развитието на технологиите като гарант на развитието на цивилизацията, но се налагат и *нови критерии за научно съзидателство и научна етика* (Бевън 1976: 481 – 491). Тоест, нараства необходимостта от преосмисляне на отношението между свободата на личността като творец и отговорността на професионалистите като мотивация, поведение, стил на работа, отношение към приложното и фундаментално знание и т. н. А Дж. Бърнал направо говори за „баланс или хармонизиране на личния и обществен интерес – процес, при който, създавайки наука, нейните творци се научават *да се подчиняват на обща цел, без да загубят индивидуалността на своите постижения*“ (Бърнал 1939: 307).

Все по-безмилостната конкурентна среда изисква днес и спазване на нравствените норми на академично поведение, и явно изразен меритократизъм. Ученият трябва ежедневно да се доказва пред обществеността, за да затвърди позициите си и да докаже своята стойност на изследовател. В този контекст ето сът в науката придобива значение на универсална ценност, проявяваща се чрез хипостазите на *комунализъм, универсализъм, отсъствие на меркантилизъм и благороден познавателен скептицизъм* към утвърдените авторитети. Според Р. Мертън става дума за определени „правила на играта“ при правене на наука, като водещ се оказва т. нар. „*дарителски модел*“. Важното е не само *кой създава науката*, но и *за кого* се създава тя, както и *от кого* се създава и *какви* са неговите талант, трудолюбие, работоспособност, отдаденост. Според неговата интерпретация ученият изпъква като *благодетел*, който дарява резултатите от своя труд за благо на целокупното човечество (Мертън 1973; Мертън 1942: 115 – 126; Мертън 1979: 267 – 278).

Естествено, това важи само и изключително за творчески люде, които *имат какво да дадат на обществото*, а не създават трудовете си на принципа на колажа, за който философският фолклор казва: „Цитат + цитат + цитат = научен трактат“. При това визирам не само плагиаторите от класически тип, които откровено и безсрамно преписват, но и псевдоучените, които работят по техниката на „ножицата и лепилото“, както се е казвало за драматургията на просветителска Германия преди Лесинг.

Налага се климат на търпимост и дори *толелиране на средноможещите* – онези, които налагат и направо легализират представата за научно творчество като *реферат*. Множеството цитати се представят като запознаване на обществеността с актуалния чужд опит и се обосновава потребността от популяризиране на инородни научни школи не за да бъдат те творчески доразвити, а просто, за да сме „в крак с времето“. Къде са големите български кантианци, фройдисти, структуралисти? Неслучайно още през първата половина на миналия век големият български народопсихолог д-р Найден Шейтанов прекрасно разкрива опасността на тази тенденция, водеща до подценяване на Родното и създаване на епигони: „Досега почти не се знаят широко признати родни становища... За собствена наука се смята смисленият превод от Европа... Принадлежността към някой западняк е достатъчна лепта пред олтара на времето – днешната работа се ограничава с цитати и разбор. Слаба е още родната гравитация...“ (Шейтанов 2006: 403).

Близко 90 години след обнародването на тези изобличителни слова все още в научната практика цитатничеството като чуждопоклоничество и скриването зад чужди мисли и постижения се счита за синоним на ученост, ерудираност, професионализъм. Или, ако употребим изразителната Шейтанова стилистика, все още „се смята за престижно в научното творчество *да любодее петелът на чуждото, а ние да сме слепи и глухи за шепота и зова на нашите постижения*“ (пак там).

Умелото излагане на чужди мисли и постановки, дори и да има някаква просветителска цел, не е научно творчество в същинския смисъл на думата, а *популяризаторско дело с помощен характер*. То се превръща в *правене на наука* едва тогава, когато авторът предлага нови решения (или поне *нови прочити!*) на стари проблеми или открива нови научни области, проблемни кръгове, мисловни дискурси.

Аз обаче съм убедена, че има нещо много по-опасно от плагиатството –

то не е чак толкова трудно за доказване, а опитът да не забележиш или съзнателно да омаловажиш постиженията на колегите си, правейки се че не си ги забелязал, или практиката да критикуваш злобно всеки, който мисли самостоятелно, а да хвалиш преразказа на чужди текстове. Защото е свързано с желанието да не се наложи *иновативността като творчески подход*, задължителен за учения, който трябва да каже *своята дума* в науката.

За съжаление е доста тънка граничната черта между преразказа, съпроводен от цитати като скрито, но не по-малко опасно плагиатство, и откровеното плагиатство като интелектуален обир на чуждия труд. Последното предполага вземане на готово части или откъси от *завършени и публикувани произведения*. То, според Българския тълковен речник, е кражба на чужд литературен или научен труд, заграбване на мисли, идеи и представянето им като свои. Престижният немски „Duden“ определя плагиатството за криминално деяние, което може да бъде санкционирано в случаите на заимстване на чужди теми, мотиви, идеи, думи, музикални конструкции или образи, без да е *изрично посочен авторът им*. Oxford English Dictionary определя плагиатството като „...вземане и използване като свои мислите, писмения текст или изобретенията на друг“. Тоест, когато има наличие на възползване с користна цел от чужди интелектуални усилия и постижения.

Според вездесъщата Уикипедия пък „плагиатството е *претенцията за авторство на произведение, което в действителност е създадено от някой друг*“. Латинският генезис на понятието ‘плагиатство’ свидетелства за претенцията за авторство на статии, произведения, книги и др., които в действителност са създадени *вече* от някой друг, но плагиаторът ги представя под *свое име*, използвайки облагите от чуждото творчество. Но определено за плагиатство става дума, само когато има налице обнародвано произведение, тоест, то е *реален културен факт*. Обвинения, че някой е прочел чуждите мисли по телепатичен път или е използвал чужда идея, спомената „на кафе“ или на чаша алкохол, са несериозни и необсновани научно и юридически.

Смята се, че първи за плагиатство говори римският поет Марсиал, който през първия век от н. е. обвинява своя колега Фидентиус, че представя творбите му за свои. Нарича го *plagiarius* в своите епиграми, сравнявайки стиховете си с роби, а него определя метафорично като *крадец на хора и роботърговец*. От него тръгва и нетърпимостта към заимстващите чужди идеи и/или творби. Но редица епохи, като барокът например, са достатъчно толе-

ратни към плагиатите, особено в музиката, като дори се смята, че заимстването на определени части от дадена авторска творба е своеобразен „цитат“ и реверанс към чуждия гений, предполагащ като собствен принос на вторичния автор пародирането и доразвиването на дадена музикална тема, а самият първоавтор вдъхновител по този начин е поласкан и обезсмъртен двойно – в своето творчество и в произведенията дубликати. Приписват на Шекспир максимата „Вземам отвсякъде всичко, което ми хареса“.

Макар да е наказуемо и преследвано от закона деяние, плагиатството днес продължава да процъфтява, особено в компютърната ера, където дублирането на текстове даже се превръща – при създаване на дипломни работи и дисертации срещу заплащане, в *доходоносен бизнес*. Добре си преживяват и плагиаторите в научната гилдия, които спекулират с формалното посочване на авторството и оттам нататък откровено профитират върху чуждия труд. А напълно съзнателно забравят, че *етосът в науката* изисква да цитираш чуждите тези и когато градиш своите върху тях, това да не е „копие под индиго“, а начин да тръгнеш от едно стъпало в науката към следващото.

Множеството плагиатори днес си преживяват доста добре, изработили си печеливша стратегия – те цитират веднъж даден автор, а после безмилостно го преразказват, считайки се за застраховани, тъй като вече са споменали мимоходом името и произведението на автора. Именно по тази причина цитирането е въпрос не просто на *научна коректност*, но и на *научна съвест*, тъй като произведенията двойници по даден проблем са всъщност *копия, претендиращи за оригиналност* и собствен научен принос, а това е откровена спекулация с истината. Парадоксът е, че най-често плагиаторите ни най-малко не се притесняват, че по-грамотните читатели ще си зададат с право въпроса „Къде вече съм чел това?“, като разчитат, от една страна, на неосведомеността на аудиторията в епохата на лавинообразно нарастване на специализираната литература, а от друга – на толерантността на ограбенния автор, който далеч не винаги достига до използващия незаконно чуждия опит псевдоучен, чиито писания потъват в морето от публикации. Или просто го отминава със заслужено презрение, понеже отлично съзнава, че в родната ни реалност е по-голяма вероятността невинна жертва да бъде набедена от солидарността на *хората на сивия поток*, отколкото прегрешилият да почувства нетърпимостта към деянието си.

Още по-неприятни за засегнатите са зачестяващите случаи, когато пи-

щещият по определен проблем направо *си затваря очите за писалите преди него* и претендира да е открил Америка, загърбвайки даже коректната практика на цитирането. Става все по-честа практика колеги да се правят, че не знаят за труда на Х или У, въпреки че някои от тях дори преди това са цитирали надлежно други части от същата монография или студия. Така те арогантно елиминират първопроходеца за своя сметка. И ако са достатъчно гръмогласни, дори претендират в своята си гилдия или цехче за признание на тяхното „откритие“.

На практика се получава, че можеш безнаказано да „пропуснеш“ – по невнимание, неосведоменост или субективно нежелание авторството на даден колега, писал по въпроса, стига да не зависиш в момента от него и оценката му... или ако си достатъчно дебелоок. Но ако става дума за овластена персона, се получава надпреварване тя да бъде цитирана, колкото и *посредствени* понякога да са визираните и публично преповтаряни научни резултати. Ноторно установен факт е, че лидерите на дадена научна институция, ресорните ръководители, евентуалните членове на научните журите и всички онези, за които се смята а priori, че ще бъдат фактори на оценка на заинтересования, така че споменаването на името им е „разумна инвестиция в бъдещето“, са най-често цитираните в дадена област. И, сигурно всеки знае поне няколко случая на повтарящи се цитати, станали дежурни с оглед цитиране на даден местен авторитет с претенции за „гениус лоци“. Точно тогава става разбираемо с оглед психологията на преосигуряването, защо, ако се върнем три десетилетия назад, при тоталитаризма именно Тодор Живков е първенец в цитирането в научни трудове от областта на философията до металургията и от медицината до изкуствознанието.

На другия полюс на коректното цитиране или т. нар „култура на цитиране“, за която пледира експертът по проблема Дебора Вебер-Волф (Debora Weber-Wulff) от Техническият университет, Берлин, са множеството случаи на *псевдоцитиране*, при които, както беше писала една колежка от несъществуващия днес Институт по култура, запомнена от мен с фамозната фраза „Хегел някъде е казал...“, става дума за *свободен преразказ*, а понякога *досъчиняване на даден автор*. Спомням си отлично случая, понеже със същото основание приведената като оригинална мисъл на Хегел можеше да бъде приписана на Аристотел или на Хайдегер, а всъщност имаше характер на комично псевдодоказателство за собствената ѝ правота.

Още по-многобойни, но по-безопасни обаче са случаите, когато наистина се преразказва дадена мисъл, но авторът на текста не си е дал труда да провери откъде я е взел. Тук критериите за порицание стават по-разтегливи, тъй като редица световни експерти предупреждават с право, че *днешното отклонение от правилата* за точно цитиране е било *масова практика* през миналите столетия, когато се е разчитало, че всеки грамотен човек може сам да открие цитата в дадено произведение, воден от смисъла му.

Много по-тревожно като феномен обаче е наблюдащата се през последните години – в пълен контраст с научната истина и с многобройните случаи на реално плагиатство, развихряща се кампания на *себевлюбени субекти*, правещи се на интересни с твърдения, че някой УЖ използва техни оригинални научни постановки, които никога не са видели бял свят. Все по-честа и по-агресивна става *маниакалността на псевдоучени*, способни да заявят, че именно те първи са писали за индустриалното или информационното общество, за десидентите или за еболата, за х-бузон частицата или за етиката на развитието. Още малко и ще претендират за авторство върху понятия като дискурс или атом, парадигма или фотон. Но най-печалното е, че вместо отговорно да се търси *нравствената вина* на крадците на чужди идеи, в нашенската действителност става възможност *всяка клевета да се представя като научна бдителност*. Те са способни да представят за плагиатство дори печатна грешка!

Борбата с плагиатството изисква очи, отворени за това деяние. Но без *субективизъм* и без насилване на фактите. Както и *без излишно снизхождение към научните прощъпулници*. Тук визирам лошата национална практика от последните години във връзка с отлива на интереса към научната кариера у младите хора да се поощрява *всеки*, решил да си опита силите на научното поприще, дори да няма нужните качества за това. И да се счита абсолютно неправилно, че „От всяко дърво става свирка“. Доста спорно е кога натрупаната информация преминава в поне *плах опит за собствено мислене*, което именно трябва да бъде поощрявано. Ще цитирам специално създадената инструкция от университетски ментори, налична в интернет и назована достатъчно красноречиво „*Как да се избягва плагиатството*“. Тя наблята върху възможността за смислово „копиране“ на текстове, когато се препредава почерпената от научни източници информация:

„В частите от вашите писмени текстове, които разчитат на източници

за информация, парафразирането би следвало да се използва най-много. Освен изреждането на тези важни пунктове трябва и да ги обясните, да сравнявате и съпоставяте становищата на различни автори, които сте чели, и да добавяте собствени коментари по обсъжданата тема. Правейки тези неща, вие надскачате просто повтарянето на информацията, която сте открили, а това изгражда *доброто* (курсивът мой – Е. Л.) изпълнение на заданията”.

Доста спорно е какво точно означава тук характеристиката „добро“ и какво точно се има предвид във фрази като „използване на творчески подход“ и „надграждане над вече познатото“. Но не може и не бива да бъде отминавана с лека ръка тенденцията в българската научна практика, и особено в хуманитарните науки, да се отделя подчертано малко внимание на *иновативността*, а да се залага на конюнктурно злободневното, колкото и да се цени то в дадения исторически момент – независимо дали става въпрос за разработки, визиращи т. нар. „зряло социалистическо общество“ в близкото минало, или се имат предвид показателите за икономически растеж или инфлация в страната ни след Промените. Естествено е, че тъкмо такива съчинения ще бъдат цитирани у нас и в чужбина в определен отрязък от време и дори ще носят дивиденди на авторите си. Но информационната им стойност, подобно на ланшния сняг, е силно девалвираща с годините. Обратно, научни трудове, които са фундаментални и в даден период от време звучат по-абстрактно в конкретната социо-политическа ситуация, след години могат да се окажат открития, доказващи, че реално право на съществуване в бъдещето имат само тези научни резултати, които казват *нова дума в науката*. Или поне предлагат *собствени хипотези*, резултат от отговорната и сърцата работа на даден наистина *евристичен учен*.

ЛИТЕРАТУРА

Бевън 1976: Bevan, W. The sound of the wind that's blowing. – American Psychologist, 1976, 31 (7), 481 – 491.

Бърнал 1939: Bernal, J. D. The Social Function of Science. London: Routledge, 1939.

Иванчева 2014: Иванчева, Л. Науката като фактор на развитието: някои етически аспекти (планов проект на ИИОЗ, 2014).

Мертън 1942: Merton, R. Science and Technology in a democratic order. – Legal

and Political Sociology, 1942, № 1.

Мертън 1973: Merton, R. The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations. University of Chicago Press, 1973.

Мертън 1977: Merton, R. The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations. University of Chicago Press, 1977.

Поточник 2005: Potočnik, J. Truth, progress and responsibility: The key values that anchor science in European societies. Speech, World Science Forum – Knowledge, Ethics and Responsibility. Budapest, 2005. <<http://www.sciforum.hu/cms/upload/archive/file/Potocnik.pdf>>

Шейтанов 2006: Шейтанов, Н. Преображение на България. – В: Балкано-българският титанизъм. С.: „Захарий Стоянов“ и изд. на СУ „Кл. Охридски“, 2006.